ПОЧАТОК НАУКОВОГО ШЛЯХУ

УДК 347.63:342.727-053.2

Терещенко Ілля Ігорович,
магістр права,
Національний університет «Одеська юридична академія»

ВРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЇЇ ЖИТТЯ

Постановка проблеми. Актуальність даної теми обумовлена тим, що у сучасних правових системах дитина однозначно вважається суб'єктом права та має значний обсяг прав.Однак безспірним залишається той факт, що дитина є найбільш вразливою стороною в будь-яких конфліктних сімейних правовідносинах, і саме на її долю випадає найбільше страждань та втрат. Після ратифікації Конвенції ООН «Про права дитини», прийнятої резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року, Україна активно розбудовує своє національне законодавство з метою забезпечення, здійснення та захисту прав дітей відповідно до міжнародно-правових стандартів. Прийняття Сімейного кодексу України (далі СК України) від 10 січня 2002 року є важливим кроком у створенні відповідного правового механізму забезпечення прав дитини в Україні. СК України передбачає нормативне закріплення особистих прав дитини, у тому числі й такі права як: право бути заслуханою батьками та право на вільне висловлювання своєї думки.

Стан дослідження теми. Останнім часом особисті права дитини стають предметом вже більш ретельного наукового обговорення українських правників, зокрема ці питання розглядаються у роботах Є.О. Харитонова, О.І. Сафончик, О.М. Калітенко, проте право дитини вільно висловлювати свої погляди та думки з усіх питань, що стосується її життя, досліджується фрагментарно, а положення новітнього сімейного законодавства з реалізації цього права викликає багато питань й у правозастосовній практиці.

Метою дослідження є дослідження питань стосовно прав дитини, особливо тих, де її думка має важливе значення, та має буди не тільки вислуханою, але й повинна мати першочергове значення.

Викладення основного матеріалу. Згідно з міжнародними та національними правовими нормами до прав дитини належить, зокрема, право на врахування її думки щодо питань, які стосуються її життя. Зокрема, відповідно до положень ст. 12 ч. І Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.), держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Згідно зі ст. 13 Конвенції про права дитини дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати та передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини. Отже, вперше серед міжнародно-правових стандартів прав дитини передбачено право як право вільно висловлювати власні погляди, та право вільно висловлювати свої думки.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, ратифікована Законом України від 3 серпня 2006 року № 69 – V, у ст. 3 під назвою «Право бути інформованим та висловлювати свою думку під час розгляду справи» передбачає, що дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами: а) отримувати всю відповідну інформацію; б) отримувати консультацію та мати можливість вільно висловлювати свої думки; в) бути проінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.

Так, Л.Б. Максимович вказує, що нормативне закріплення права висловлювати свою думку свідчить не тільки про визнання державою дитини володільцем цього права, а й про визнання її людиною, яка має права, що за кінцевим рахунком позитивно позначається на її формуванні як особистості, оскільки мета та цінність закону – у забезеченні всебічного розвитку особистості [5, с. 61].

У вітчизняному законодавстві теж закріплено відповідні положення; зокрема, ст. 9 ЗУ «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року закріплює право дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації; згідно з положеннями ст. 171 СК дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Однак матеріали судової практики свідчать, що суди не завжди дотримуються вимог закону щодо з'ясування та врахування думки дитини.

Так, Виноградівський районний суд Закарпатської області розглянув справу за заявою прокурора Виноградівського району про позбавлення батьківських прав П.Б. та Б.Р. стосовно неповнолітніх Б.Й., 1994 р.н., та Б.О., 1995 р.н. У матеріалах справи відсутні відомості про з'ясування думки дітей, хоча вбачається, що така думка неповнолітніх, яким на час розгляду справи було відповідно 13 та 12 років, мала б бути з'ясована, і суд повинен був дати їй оцінку. Рішенням від 25 березня 2008 р. позовні вимоги було задоволено.

Однак у суддів виникає багато питань з приводу дотримання судами зазначених вимог, зокрема про те, з якого віку дитини її думка має враховуватися. Слід звернути увагу, що законодавство, зокрема СК, не містить чіткої вказівки на вік, починаючи з якого думка дитини має враховуватися. Натомість щодо згоди дитини на усиновлення положеннями ч. 1 ст. 218 СК встановлено, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Відповідно до ч. 3 зазначеної статті усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Тобто законодавчо встановлено не ті умови, за яких думка дитини повинна бути врахована, а ті, за яких згода дитини не вимагається: відповідний вік, стан розвитку та здоров'я. Відповідні положення законодавства не завжди суди враховують.

Згідно із ч. 3 ст. 171 СК суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (за винятком справ про усиновлення). Однак це не звільняє суд від необхідності з'ясувати думку дитини.

Вочевидь, що як міжнародно-правові договори, так і номативно-правові акти України порізному називають права дитини: «право вільно висловлювати погляди», «право дитини бути вислуханою», «право дитини на вільне висловлення думки». В юридичній літературі зустрічається ще й визначення цього права як «право дитини на врахування її думки при вирішенні питань, що стосуються її життя».

Отже, перш за все виникає питання про співвідношення таких понять, як «думки», «погляди». Сучасний тлумачний словник української мовивизначає «погляд» як думку, судження про що-небудь, також «погляд» тлумачить як певну систему переконань, уявлень [3, с. 561]. Аналізуючи положення Конвенції про права дитини Л.Б. Максимович правильно зазначає, що всередині самої Конвенції терміни «погляд» і «думка» не рівнозначні, оскільки поруч зі ст. 12, яка закріплює право дитини висловлювати свої погляди, у ст. 13 Конвенції в якості самостійного права розглядається право дитини висловлювати свою думку. Це право вкючає в себе відповідно свободу шукати, одержувати та передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини. Таким чином у тексті Конвенції поняття «погляд» і «думка» розрізняються не тідьки термінологічно, але й за змістом й обсягом визначеного кожним із них суб'єктивного права [2, с. 62].

Варто зауважити, що погляди дитини відрізняються від її думок вже більш усвідомленим характером висловлювання. Безумовно, що можливість дитини висловити погляди, думки залежить від рівня її розвитку та віку. З цього приводу Г.Я. Трипульський зазначає, що в Конвенції про права дитини закріплено, що таке право надається дитині, здатній сформулювати власні погляди. Відповідно до ч. 2 ст. 171 СК України повинна бути вислухана дитина, яка може висловити свою думку. Таким чином, як дільки дитина досягне достатнього ступеня розвитку для того, щоб це зробити, вона має право бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що безпосередньо її стосується чи суперечить її інтересам. Залежно від віку дитини її думці надається різне правове значення. Конвенція про права дитини приписує «приділяти увагу поглядам дитини відповідно до її віку та зрілості» [4, с. 90]. Ю.С. Червоний, коментуючи положення ст. 171 СК України, вказує, що ч. 2 цієї статті прямо не встановлює вік, з якого дитина має право вільно висловлвати свою думку. У Кон-

венції про права дитини таке право визнається за дитиною, яка здатна сформулювати власні погляди. Таким чином, дитина має право висловлювати власні думки тоді, коли вона досягає певного рівня розвитку, що дозволяє їй висловлювати власну точку зору на те чи інше питання, що безпосередньо стосується її інтересів (вибір навчального закладу, форми навчання, організації дозвілля тощо). З цього самого моменту вона має право бути вислуханою під час судового чи адміністративного розгляду, що стосується її інтересів [5, с. 292]. На думку К.Є. Демиденко, визначення рівня розвитку дитини у випадках, коли необхідно зафіксувати її думку юридично, не може бути жорстко закріплене, віковими показниками. Втім, абсолютно логічно сприймати рівень розумового розвитку дитини у зв'язку з її адаптацією у суспільстві, зокрема початковою загальною освітою (6-10 років), а також індивідуальними показниками розвитку окремої дитини. Пропонується встановити вікову межу (наприклад, 7 років) починаючи з якої висловлена дитиною думка з приводу того чи іншого питання сприймалася б як обов'язкова [6, с. 154-155]. Що стосується обов'язковості думки дитини з певного питання її життя, то сучасний підхід законодавця з цього приводу є правильним і логічним, оскільки суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси. Саме інтереси дитини мають бути визначальними при врахуванні або неврахуванні думки дитини з питань її життя.

Відповідно до ст. 57 Сімейного кодексу Російської Федерації (СК РФ) дитина має право висловлювати свою думку при вирішенні у сім'ї будь-якого питання, що суперечить її інтересам, а також бути заслуханою у ході будь-якого судового чи адміністрптивного розгляду. Врахування думки дитини, яка досягла десяти років, є обов'язковим, за винятком випадків, кол це суперечить її інтересам. У випадках, передбачених СК РФ (ст.ст. 59, 72, 132, 134, 136, 143, 145), органи опіки і піклування або суд можуть прийняти рішення тільки за згодою дитини, що досягла віку десяти років.

Аналіз сімейного законодавства України, Російської Федерації свідчить, що слід розрізняти ще й такі поняття, як «згода дитини» і «думка дитини». Безумовно, що згода дитини передбачає позитивну відповідь на питання або дозвіл на що-небудь. Згода може розглядатись лише як взаємна домовленість, спільність думок, порозуміння тощо. У той же час думка може бути різною, і необов'язково думка дитини буде співпадати з думками, поглядами інших учпсників спору. Думається, що сімейне законодавство України не повинно містити таких оціночних понять: «потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити», «потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити», як це передбачено ч. 1 ст. 218, ст. 253 СК України. Якщо законодавець передбачає необхідність отримання згоди дитини, то орма права повинна бути визначеною, необхідно чітко визначити вік дитини, з досягненням якого необхідна саме її згода. Що ж стосується думки дитини, то право висловити думку, безумовно, залежить від рівня фізичного та психічного розвитку дитини, віку дитини, проте й у таких випадках слід відходити від оціночних понять.

Розглядаючи особливості здійснення дитиною права на висловлювання власних думок та поглядів стосовно питань, що стосуються її життя, виникає питання: як встановити, що дитина може висловити думку? З цього приводу викликають інтерес дослідження вікової психології. Так, з аналізу психологічної літератури можна визначити такі вікові межі, які впливають на певні здатності дитини щодо висловлювання думок та формування власних поглядів. По-перше, при нормальному ході дозрівання та елементарному навчанні дитина досить швидко засвоює мову. Однак самостійна активна мова у неї при будь-яких умовах не виникає й не може з'явитися раніше 1-1,5 років, тобто того періоду часу, коли дитячий організм уже досяг певного рівня зрілості. Жодна дитина ще не почала говорити реченнями раніше одного року [8, с. 19-20]. По-друге, у дошкільному віці від 2,5 до 6-7 років, відзначається період найбільшої активності дитини в постановці питань перед дорослим. У цей час у діалозі дитини з'являється наполегливість, вона неодмінно прагне домогтися відповіді на поставлене питання, демонструє власне ставлення до відповіді, не завжди задовольняється отриманою відповіддю дорослого й не обов'язково погоджується з ним [8, с. 34]. По- третє, словесно-логічне мислення дитини, що починає розвиватися наприкінці дошкільного віку, припускає вже вміння оперувати словами та розуміти логіку міркувань... Розвиток словесно-логічного мислення у дітей проходить як мінімум два етапи. На першому з них дитина засвоює знання слів, що відносяться до предметів і дій, навчається користуватися ними при вирішенні завдань, а на другому етапі нею пізнається система понять, що позначають відносини, і засвоюються правила логіки міркувань. Останнє, звичайно, відноситься вже до початку шкільного навчання [8, с. 93].

З урахуванням проведених психологічних досліджень можна стверджувати, що неможливо реалізувати право дитини висловити свою думку у віці до 1,5 років, оскільки дитина ще не говорить окремими реченнями, свої думки з окремих питань вога здатна висловлювати у дошкільному віці (від 2,5 до 6-7 років). З досягненням шкільного віку

(6-7 років) дитина може як висловити свою думку, так і сформулювати власні погляди. У контексті наведеного варто зазначити, що деякі положення СК України потребують уточнення, зокрема, положення абз. 2 ч. 1 ст. 231 СК України, що «за заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина проживає у сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені». Необхідно більш чітко визначити вік дитини, з якого потрібна її згода на зміну імені, наприклад, з досягнення 7 років, як це передбачено ч. 2 ст. 148 СК України щодо зміни прізвища дитини при зміні прізвища обома батьками.

Вважається, що саме вік, з якого дитину можуть зарахувати до загальноосвітнього, навчального закладу, свідчить, що дитина має такий рівень фізичного та психічного розвитку, який дозволяє самостійно висловити свої погляди та думки з питань, які стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Така думка дитини має правове значення. Відповідно й дитина має бути вислухана посадовими особами при вирішенні сімейного спору. Що стосується дітей до 6 (7) років, то можливість їх самостійно висловлювати думку щодо здійснення та захисту сімейних прав є умовною та залежить від рівня їхнього розвитку, тому правове значення такій думці дитини мають право надати відповідні правозастосовні органи, батьки, члени сім'ї тільки за їх ініціативою, відповідно за заявою батьків, інших заінтересованих осіб чи за ініціативою правозастосовного органу така дитина має бути вислуханою при вирішенні сімейно-правового спору.

Зважаючи, що до міжнародно-правових стандартів прав дитини належить право дитини вільно висловлювати власні погляди та думки з усіх питань, що торкаються дитини, викликає інтерес співвідношення цього права з правом батьків, інших членів сім'ї, посадових осіб врахувати думку дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя.

На думку О.Ю. Ільїної, право дитини на висловлення своєї думки і право дитини на врахування своєї думки – різні правові категорії [7, с. 109]. Г.Я. Тріпульський з цього приводу вказує, що врахування думки дитини передбачає, що вона, по-перше, буде вислуханою, по-друге, у випадку незгоди з думкою дитини осіб, які вирішують питання, які зачіпають її інтереси, зобов'язані обґрунтувати, з яких причин вони вважали за необхідне не враховувати побажання дитини...Проте якщо дитина, яка може висловити свою думку, не була заслухана, або суд в рішенні не обґрунтував, чому приймає рішення всупереч такій думці, таке рішення підлягає скасуванню. А в ряді випадків закон надає волі дитини правове значення, і певні дії взагалі не можуть бути вчинені, якщо дитина заперечує проти цього. Мова йде про згоду дитини на її усиновлення (ст. 218 СК України), зміну усиновлювачами імені дитини (ст. 231 СК України), зміну її прізвища, імені та по-батькові при скасуванні усиновлення (ст. 239 СК України), на передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя (ст. 253 СК України) [4, с. 91].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що до міжнародно-правових стандартів прав дитини належить право дитини вільно висловлювати власні погляди та свої думки з усіх питань, що торкаються дитини. Як особисте право дитини воно знайшло подальше закріплення в ст. 171 СК України та ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства».

У змісті цього права можна виділити такі правомочності:

а) право дитини висловлювати думки з окремих питань її життя, яке вона може реалізувати з досягненням віку від 2,5 до 6-7 років. Проте правове значення таким думкам слід надавати тільки у випадку, коли за заявою батьків, інших заінтересованих осіб або за ініціативою правозастосовного органу така дитина повинна бути вислуханою при вирішенні сімейно-правового спору;

б) право дитини висловити власні погляди, яке вона може реалізувати з досягненням шкільного віку (6-7 років), відповідно з цього віку вона повинна бути й вислухана батьками, іншими членами сім'ї, іншими посадовими особами з питань, що торкаються її життя;

в) право дитини на врахування її думки, якщо це не суперечить її інтересам. Крім того, необхідно розрізняти такі правові категорії, як «згода дитини» і «думка дитини».

Висновок. Отже, з огляду на вищезазначене, вважається за необхідним внести зміни до сімейного законодавства у частині відмови щодо таких понять, як «потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити», «потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити». У всіх випадках, коли зустрічаються такі положення, необхідно чітко визначати вік дитини, з досягненням якого необхідна саме її згода. Визначеність правових норм у такому разі сприятиме усуненню проблемних питань правозастосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімейний кодекс України : науково-практ. комент. / за ред. І.В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
2. Максимович Л.Б. О праве ребенка выражать свое мнение / Л.Б. Максимович // Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства / отв. ред. В.Н. Литовкин. – М. : Городец, 2005.
3. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2008. – 832 с.
4. Тріпульський Г.Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. Я. Тріпульський. – Одеса, 2007. – 227 с.
5. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України : [пер. з рос] / [С.В. Ківалов, Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатий та ін.] ; за ред. Ю.С. Червоного. – К. ; Одеса : Юрінком Інтер, 2008 р. – 504 с.
6. Демиденко К.Є. Особисті немайнові права дитини / К.Є. Демиденко // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : матеріали круглого столу [25 травня 2006 року, м. Київ]. – Х. : Ксилон, 2007. – С. 148-155.
7. Ильина О.Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации / О.Ю. Ильина. – М. : Городец, 2006. – 192 с.
8. Немов Р.С. Психология : учебн. [для студ. высш. пед. учеб. завед.]. / Р.С. Немов – М. : Просвещение : ВЛАДОС, 2001 г. – 496 с.

ТерещенкоІлля Ігорович

ВРАХУВАННЯ ДУМКИ ДИТИНИ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЇЇ ЖИТТЯ

Статтю присвячено окремим правомочностям права дитини вільно виражати свої думки та погляди по всім питанням, що стосуються її життя, аналізуються особливості його здійснення. На прикладі термінів «думка дитини», «погляд дитини» зауважено на важливість недопущення ототожнення цих понять. Наголошується на потребі запровадження у національне сімейне законодавство змін у частині відмови щодо таких понять, як «потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити», «потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити».

Ключові слова: права дитини, погляди дитини, думка дитини, право дитини висловлювати свою думку, право дитини бути заслуханою, врахування думки дитини.

Терещенко Илья Игоревич

УЧЕТ МНЕНИЯ РЕБЕНКА ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСОВ, КОТОРЫЕ КАСАЮТСЯ ЕГО ЖИЗНИ

Статья посвящена отдельным правомочиям права ребенка свободно выражать свои взгляды и мнение по всем вопросам, касающимся ее жизни, анализируются особенности его осуществления. На примере терминов «мнение ребенка», «взгляд ребенка» отмечена важность недопущения отождествления этих понятий. Подчеркнута потребность внедрения в национальное семейное законодательство изменения по части отказа от таких понятий как «необходимо соглашение ребенка, если он достиг такого возраста, что может его высказать», «необходимо соглашение ребенка, если он достиг такого возраста и уровня развития, что может его высказать».

Ключевые слова: права ребенка, взгляды ребенка, мнение ребенка, право ребенка выражать свое мнение, право ребенка быть заслушанным, учета мнения ребенка.

Tereshchenko Ilya Igorovych

TAKING INTO ACCOUNT THE VIEWS OF THE CHILD IN MATTERS RELATING TO HER LIFE

In the present article certain warrants of the right of the child to express his or her own views freely in all matters relating to her life. By the example of terms, such as "child's thought", "child's view" there is marked an importance of non-admission this terms. It is emphasized the need for implementation in national family law changes regarding the denial of such concepts as «required the consent of the child if she reached the age that it can express», «required the consent of the child if she has reached an age and level of development that can express it.

Key words: the rights of the child, the views of the child, the right of the child to express his or her own views, the right of the child to be heard, to give due weight to the view of the child.